

IQTISODIYOTDA IKKILAMCHI RESURSLARNING O‘RNI

*Xurramova Jasmina Abdunabiyevna**Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti**Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti**Iqtisodiyot ta’lim yo’nalishi talabasi.*

Annotatsiya. Iqtisodiyotda ikkilamchi resurslarning o‘rni bugungi kunda barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik va samarali ishlab chiqarish jarayonlarini ta’minlashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xomashyo resurslarining cheklanganligi va ularning qayta tiklanish jarayonining uzoq davom etishi sababli ikkilamchi resurslardan oqilona foydalanish iqtisodiy tizimning muhim vazifalaridan biridir. Ikkilamchi resurslar sanoat chiqindilari, maishiy axlat, qayta ishlashga yaroqli mahsulotlar qoldiqlaridan iborat bo‘lib, ular qayta ishlab chiqarish jarayonida yangi mahsulot yaratish imkonini beradi. Ushbu jarayon iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va ekologik muammolarni yumshatishga xizmat qiladi. Xususan, qayta ishlash sanoatining rivojlanishi yangi ish o‘rinlari yaratadi, import xomashyo hajmini qisqartiradi va milliy iqtisodiyotning barqarorligini mustahkamlaydi. Shuningdek, ikkilamchi resurslardan foydalanish “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishga yo‘naltirilgan zamonaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Demak, ikkilamchi resurslarning iqtisodiyotdagi o‘rni nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik muvozanatni ham ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ikkilamchi resurslar, iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, qayta ishlash, chiqindilar, iqtisodiy samaradorlik, yashil iqtisodiyot, resurslardan foydalanish, milliy iqtisodiyot.

Bugungi kunda jahon miqyosida iqtisodiy taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘yilayotgan bir davrda resurslardan oqilona foydalanish masalasi eng muhim vazifalardan biri sifatida ko‘tarilmoqda. Xomashyo manbalarining cheklanganligi, ulardan foydalanish jarayonida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar, ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi va global iqlim o‘zgarishlari ikkilamchi resurslardan samarali foydalanishni dolzarb masalaga aylantirdi. Iqtisodiyotda ikkilamchi resurslar – bu qayta ishlashga yaroqli sanoat chiqindilari, maishiy axlat, ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘ladigan ikkilamchi mahsulotlar hamda boshqa turdagi qayta foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan resurslardir. Ular ishlab chiqarishda qayta ishlanish orqali yangi mahsulot yaratishga, mavjud xomashyo resurslaridan foydalanishni tejashga va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ikkilamchi resurslarning iqtisodiyotdagi o'zni avvalo ularning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi vazifasida ko'rinadi. Birinchidan, qayta ishlash jarayoni ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, chunki mavjud chiqindilarni qayta ishlash ko'pincha yangi xomashyo qazib olish yoki import qilishdan arzonroq bo'ladi. Ikkinchidan, bu jarayon iqtisodiyotning resurslarga bo'lgan qaramligini kamaytiradi. Masalan, metallurgiya sanoatida chiqindilarni qayta ishlash orqali qayta ishlatilgan metall olish xom rudani qazib olishdan ko'ra samaraliroq hisoblanadi. Uchinchidan, ikkilamchi resurslardan foydalanish mamlakat ichki bozorida yangi iqtisodiy tarmoqlar – chiqindilarni yig'ish, saralash, qayta ishlash, ikkilamchi mahsulot ishlab chiqarish kabi sohalarining shakllanishiga zamin yaratadi. Bu esa yangi ish o'rinlari yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun imkoniyatlar ochadi.[2]

Iqtisodiy jarayonlarda ikkilamchi resurslardan foydalanishning yana bir muhim jihati ekologik samaradorlikdir. Hozirgi vaqtda atrof-muhitni muhofaza qilish global darajadagi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Har yili sanoat va maishiy faoliyat natijasida yuz millionlab tonna chiqindilar paydo bo'ladi. Agar ular qayta ishlanmasa, katta hududlarni egallab, ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, chiqindilar tuproq, havo va suv resurslariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ikkilamchi resurslardan foydalanish chiqindilarni kamaytirish va ekologik muvozanatni saqlashning samarali vositasidir. Bu jarayon orqali chiqindilarni qayta ishlash natijasida nafaqat yangi mahsulot yaratiladi, balki ekologik xavfsizlik ham ta'minlanadi.

Dunyodagi rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ikkilamchi resurslardan foydalanish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta'minlaydi. Masalan, Yevropa Ittifoqida chiqindilarni qayta ishlash sanoati yuqori darajada rivojlangan bo'lib, bu nafaqat iqtisodiyotga milliardlab yevro daromad keltiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratadi va jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirishga yordam beradi. Xitoy, Yaponiya, AQSh kabi mamlakatlarda ham ikkilamchi resurslardan foydalanish davlat siyosatining muhim qismi sifatida qaraladi. Ular chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha zamonaviy texnologiyalarni joriy etib, "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishda katta natijalarga erishmoqda.

O'zbekistonda ham ikkilamchi resurslardan foydalanish masalasi davlat darajasida e'tibor qaratilayotgan yo'nalishlardan biridir. So'nggi yillarda chiqindilarni yig'ish, saralash va qayta ishlash tizimini rivojlantirish bo'yicha qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi doirasida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlash bo'yicha yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon mamlakat iqtisodiyoti uchun bir nechta ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Birinchidan, import xomashyo hajmini qisqartiradi. Ikkinchidan, yangi sanoat korxonalari va ish o'rinlari yaratiladi. Uchinchidan, chiqindilarni kamaytirish orqali ekologik muammolar hal qilinadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ikkilamchi resurslardan foydalanishda bir qator muammolar ham mavjud. Avvalo, chiqindilarni yig'ish va saralash tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi ulardan samarali foydalanishga to'sqinlik qiladi. Aholining ekologik madaniyati pastligi, chiqindilarni alohida yig'ish odatining shakllanmaganligi ham muammolardan biridir. Shuningdek, qayta ishlash sanoatida zamonaviy texnologiyalarning yetishmasligi, moliyaviy mablag'larning kamligi va ushbu sohada yetarli miqdorda mutaxassislar tayyorlanmaganligi ikkilamchi resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur.

Birinchidan, aholining ekologik madaniyatini oshirish, chiqindilarni saralash madaniyatini shakllantirish bo'yicha targ'ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish lozim.

Ikkinchidan, davlat tomonidan qayta ishlash sanoatini rivojlantirish uchun investitsiyalar jalb qilish, imtiyozlar berish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash zarur.

Uchinchidan, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali chiqindilarni qayta ishlash samaradorligini oshirish mumkin.

To'rtinchidan, xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish orqali sohani tezkor rivojlantirishga erishish mumkin.[2]

Iqtisodiy nuqtai nazardan qaralganda, ikkilamchi resurslardan foydalanish ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, milliy iqtisodiyotning barqarorligini mustahkamlaydi. Masalan, qayta ishlash orqali olingan mahsulotlar mahalliy bozorda import o'rnini bosuvchi mahsulot sifatida iste'molchilarga taqdim etiladi. Bu esa valyuta mablag'larini tejash, ichki bozorni rivojlantirish va milliy mahsulotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ikkilamchi resurslardan foydalanish energiya tejamkorlikka ham katta hissa qo'shadi, chunki qayta ishlash jarayonida sarflanadigan energiya miqdori ko'pincha yangi mahsulot yaratish uchun sarflanadigan energiyadan ancha kam bo'ladi.

Bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ulardan eng muhimlaridan biri resurslardan oqilona foydalanishdir. Xomashyo manbalarining cheklanganligi, ularning qazib olinishi uchun katta mablag' va mehnat talab qilinishi, shuningdek, atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi tufayli ikkilamchi resurslardan foydalanish masalasi har bir mamlakat, jumladan O'zbekiston uchun ham nihoyatda dolzarbdir. Ikkilamchi resurslar — bu ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan chiqindilar, qayta foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan maishiy axlat, eski buyumlar, qayta ishlashga yaroqli qog'oz, metall, plastmassa, shisha va boshqa materiallar bo'lib, ular qayta ishlanish orqali yangi mahsulot yaratish imkonini beradi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ikkilamchi resurslardan foydalanishning bir nechta muhim afzalliklari mavjud. Avvalo, bu jarayon ishlab chiqarish xarajatlarini

kamaytiradi. Masalan, ikkilamchi metallardan foydalanish xom rudani qazib olish va uni qayta ishlashdan ko‘ra ancha arzon tushadi. Bu esa sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, ikkilamchi resurslardan foydalanish import qilinadigan xomashyo hajmini qisqartiradi. Natijada, mamlakatning valyuta mablag‘lari tejaladi va milliy iqtisodiyotning barqarorligi mustahkamlanadi.

Ikkilamchi resurslardan foydalanish nafaqat iqtisodiy, balki ekologik jihatdan ham foydalidir. Bugungi kunda chiqindilar muammosi butun dunyoda dolzarb bo‘lib, O‘zbekiston bundan mustasno emas. Har yili respublikamizda millionlab tonna chiqindi hosil bo‘ladi. Agar ular qayta ishlanmasa, katta hududlarni egallab, ekologik muammolarga sabab bo‘ladi. Qayta ishlash orqali esa chiqindilar hajmi kamayadi, tuproq, havo va suv resurslari ifloslanishdan muhofaza qilinadi. Shu bois, ikkilamchi resurslardan foydalanish “yashil iqtisodiyot”ni shakllantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda bu borada qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Jumladan, chiqindilarni yig‘ish, saralash va qayta ishlash tizimini rivojlantirish maqsadida davlat dasturlari qabul qilindi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi asosida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, qayta ishlash korxonalarini qo‘llab-quvvatlash, yangi ish o‘rinlari yaratish bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, plastik chiqindilarni qayta ishlash orqali turli xo‘jalik mollari ishlab chiqarilmoqda, metall chiqindilaridan esa yangi mahsulotlar yaratilmoqda. Bu esa ichki bozorda import o‘rnini bosuvchi mahsulotlarning paydo bo‘lishiga xizmat qilmoqda.[4]

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, O‘zbekistonda ikkilamchi resurslardan foydalanish hali to‘liq quvvat bilan yo‘lga qo‘yilgan emas. Hozirgi paytda mavjud imkoniyatlardan faqatgina bir qismi ishlatilmoqda. Buning sabablari sifatida chiqindilarni yig‘ish va saralash tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi, aholining ekologik madaniyati pastligi, qayta ishlash sanoatida zamonaviy texnologiyalarning yetishmasligi va moliyaviy mablag‘larning kamligini ko‘rsatish mumkin. Shu sababli, bu sohani rivojlantirish uchun kompleks choralar ko‘rish talab etiladi.

Birinchidan, aholining ekologik savodxonligini oshirish muhim. Har bir fuqaro chiqindilarni turli toifalarga ajratib tashlash odatiga ega bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, davlat tomonidan ushbu sohada faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash zarur. Ular uchun soliq imtiyozlari, arzon kreditlar va boshqa rag‘batlantirish choralari qo‘llanilishi mumkin. Uchinchidan, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali qayta ishlash jarayonining samaradorligini oshirish lozim. Masalan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha ilg‘or texnologiyalar qo‘llanilmoqda. Ularning tajribasini o‘rganib, O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish katta natijalar berishi mumkin.

Ikkilamchi resurslardan foydalanishning yana bir muhim jihati shundaki, u yangi iqtisodiy sohalarni rivojlantiradi. Chiqindilarni yig'ish, saralash, qayta ishlash, ikkilamchi mahsulot ishlab chiqarish sohalarining rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratadi. Bu esa ishsizlik darajasini kamaytiradi va aholining farovonligini oshiradi. Shu bilan birga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun yangi imkoniyatlar ochiladi.[6]

Umuman olganda, ikkilamchi resurslarning O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'ri juda katta. Ular orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, ekologik muvozanatni ta'minlash, yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, import hajmini qisqartirish va milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlash mumkin. Shu sababli, ikkilamchi resurslardan samarali foydalanish masalasini davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlash va jamiyatning barcha qatlamlarini ushbu jarayonga jalb etish zarur.

Ikkilamchi resurslardan foydalanish O'zbekiston iqtisodiyotida barqaror rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi. U nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi va jamiyatda "yashil tafakkur"ni shakllantirishga yordam beradi. Kelgusida ushbu sohada amalga oshiriladigan islohotlar mamlakatning iqtisodiy mustaqilligi va ekologik barqarorligini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ikkilamchi resurslarning iqtisodiyotdagi o'ri nihoyatda beqiyosdir. Ular orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, yangi mahsulotlar yaratish, ekologik muvozanatni ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin. Ikkilamchi resurslardan foydalanish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki barqaror rivojlanish, "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Shu bois, bu masalani davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlash, jamiyatning barcha qatlamlari ishtirokida keng qamrovli dasturlarni amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477-sonli qarori, 2019-yil 4-oktabr.
2. Abdukarimov, R., Xoliqov, N. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Mamatov, O. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2020.
4. Meliqo'ziyev, M., Qosimova, D. Resurslardan samarali foydalanish va ekologik iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
5. Saidov, S., Raximov, A. Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2021.
6. Soliyev, A. Barqaror rivojlanish va ekologik muammolar. – Toshkent: Universitet, 2017.